

הזרזיר של מוצרט

אלנה פֶּסֶרֶלו

לא שוכב הָיָה דִּוְקָא,
אֶלָּא עֲלִיזוּ, עֵינֵי בְּרָקָה.
וְתַחַת כְּסוּת גְּאֹתְנִית,
הֵיטָה לוֹ רוּחַ מוֹקִינִית.
ו"א מוצרט

שרקי קצת מוצרט לזרזיר בכלוב. אם הוא מכיר בני אדם כיצורים ששרים ומאזינים לשירה, הוא יסכור את מקורו. הוא יקִישֵׁת את צוואר הזרזיר שלו וירכון לעבר שפתייך המכווצות. אולי יהנהן בראשו השחור לפנים ולאחור כלפי השורה ששיגרת לעברו – הנקישות הקצרות של "פֶּפֶגְנוֹ, פֶּפֶגְנָה", או אולי הרסיסים הצלולים מתוך רונדו להרמוניקת זכוכית. זרזיר בכלוב הוא יצור פטפטן לאור היום, וקשקשן ממש לעת ליל; אבל ברגע שיתבית על השריקה המוצרטית שלך, היצור הקטן רק ימצמץ, וירכז את מלוא הווייתו הדוממת במוזיקה שמגיעה ממך. ראי כיצד הוא מניע ראשו עם גופך המנגן, כמו אומר "כן כן, תפסתי". אבל זרזיר איננו תוכי. אל תצפי שאם תשרקי לו "מֶ-נֶצ-נֶץ" תקבלי מיד בתגובה "כו-קב-ק-טן". תצטרכי לחזור ולשרוק במשך יום או שבוע, לחזור ולאשרר את מקומו של הצליל בְּעוֹלָם שבו הציפור עומדת. וכשבכל זאת יחליט לפלוט בחזרה את המוצרט שבו

* Elena Passarello, 2017. "Vogel Staar (Sturnus vulgaris) (1784)," *Animals Strike Curious Poses: Essays*, Louisville, KY and Brooklyn, NY: Sarabande Books, pp. 65–81. תרגם מאנגלית: יניב פרקש.

ודאי התבייתה על פיו של מוצרט כשזה שרק את משפט הפתיחה בן 17 התווים מתוך הקונצ'רטו לפסנתר שהשלים לא מכבר:

המלודיה של מוצרט היא ריף על סול בקו פשוט שמוכר משירי עם רבים, כך שהזרזיר היה עשוי לשמוע ממנגינות דומות מפי קונים אחרים לאורך כל אותו החודש. ואולי מוצרט עצמו כבר ביקר שם בעבר ושרק את השורה שלו די פעמים כדי שהציפור תלמד אותה. כך או כך, ב־27 במאי 1784 התיז הזרזיר את המנגינה היישר בחזרה אל מחברה, לא לפני שנטל לעצמו כמה חירויות.

ציפור השיר הקטנה מחקה את הקשתות בין הרבעים והוסיפה פְּרָמְטָה דרמטית בסוף התיבה השלמה הראשונה; אפשר רק לנחש כמה זמן החזיק הזרזיר בסול המסולסל הזה. בתיבה הבאה הוא האריך את מתקפת הסטקטו של מוצרט, ואת קישוטיו הענוגים החליף בשני צמדי רבעים נועזים. והייתה לו גם החוצפה להגביה את שני הסולים בתיבה השנייה, שכל מלחין וינאי הראוי לפאה שעל ראשו היה משאיר אותם טבעיים, בהתאם לסולם. אותם סול דיאזים בני כנף לוקחים את המנגינה העממית היציבה אל מורכבות רבה יותר מבחינה הרמונית, מתעלמים מן הסול הטבעי המושהה שבתובה הקודמת, יוצרים אקורד מי מזזור ודוחפים אל התו הבא במשפט – לה.

מוצרט כנראה אהב את העריכה הזאת, משום שקנה את הציפור מייד. יתרה מזו, הוא צייר מפתח סול קטן בפנקס החשבונות שלו והתווה את תיקוני הזרזיר תחת רישום הרכישה:

ציפור זרזיר, 34 קרויצר:

מתחת לתיבה האחרונה שרבת המאָסטרו אישור נלהב בידו הזריזה: "זה היה יפה!
."(Das war schön!)

בפנקס החשבונות של מוצרט לא נזכרות רכישות נוספות של בעלי חיים ולא מופיעות מלודיות נוספות בכתב יד; שום עסקה אחרת אינה זוכה לציון לשבח. למעשה, זהו אחד

הדברים הבודדים שאנחנו יודעים על הרגלי הקנייה שלו: מוצרט החל לרשום את הוצאותיו רק באותה שנה, ובשלהי הקיץ כבר זנח את ההרגל ועבר להשתמש בפנקס להערכת צירופי לשון אקראיים באנגלית. כך שרישום הקנייה הזה הוא מציאה ייחודית בין השרידים שנתרו מחייו.

רכישת הציפור נעשתה גם בנקודה מכרעת בתקופה הקלאסית. בסוף המאה השמונה-עשרה מנגינות היו ממורקות ומוקפדות עד מאוד, ומלחיניהן הקפידו באופן כפייתי על הרטוריקה של צורת הסונטה: ראשית קובעים נושא, אחר כך יוצרים מתח באמצעות נושא וסולם חדשים, אז מותחים אותו בחיפוש מסחרר אחר פתרון, ולבסוף מביאים לפתרון בקודה משולהבת. ההבנה הפורמלית של המבנה המרובע הזה הלחלה לסימפוניה הקלאסית, לסונטה ולקונצ'רטו. ב־1784 החותם שהטביעה צורת הסונטה בתרבות ההאזנה כבר היה עמוק כל כך עד שהיא נדמתה לאינסטינקט; הקהל בווינה היה יכול להתרווח במשעולי הצורות הקלאסיות, משום שהן היו נרטיבים מוכרים ועל כן מהנים. ואיש לא שיחק בתוך הכלוב הפורמלי הזה בעליצות רבה יותר ממוצרט.

מכל הדברים שיוהאן פריסוסטום וולפגנג אמדאוס מוצרט תרם לצליל האנושי, אולי החשוב ביותר היה החוש שלו להפתעה. יצירותיו, אף שכמעט תמיד שמרו על החוקים, היו גם גרושות ממזרות – צלילים מובילים שדווקא מתרחקים מפתרון, סימני היתק שמטלטלים את מוחו של המאזין ומעירים אותו מתנומת הבידור הקל, מינואטים שאי-אפשר לרקוד מרוב סינקופות. הקונצ'רטו לפסנתר האהוב שלו בָּרָה מינור אינו נפתח במלודיה ברורה אלא באנטי-מנגינה של אותם צלילים חוזרים המהדהדים סביב התזמורת. שירים מן האופרות המוקדמות שלו בלבלו את הקהל בסיומים המדומים שלהן. הוא חגג על סולמות כמו לה מינור, המשרים אווירת מהומה ואי-יציבות.

הגחמות הללו, אף שהוחזקו בתוך גֵּרֶת המנהגים השגורים, הן שהפכו אותו לכוכב. כפי שאומר הפתגם הגרמני הישן, המוזיקה של באך העניקה לנו את דבר אלוהים, וזו של בטהובן – את אש האלוהים, אבל המוזיקה של מוצרט העניקה לעולם את צחוק אלוהים. מוצרט דאג למצוא הזדמנויות מתאימות שיזכירו למוזיקה לחגוג את השוכבי, את הקונדסי, את ההופ! שמזניק את הבובה ממסתור קופסתה אחרי סיבובים מדודים רבים כל כך של הקפיץ.

הסול דיאז השוכבי של הזרזיר ודאי נשמע אפוא למאסטרו לא סתם "יפה", והיה שווה לו הרבה יותר משלושים וארבעה קרויצרים עלובים. חשבו על כך – מוצרט שָׂרַק באוזני יצור מנוצָה מנגינה שנטבלה באלגברה המוזהבת של וינה, ובעל החיים, מצידו, היטה את ראשו הקטן וענה לו בקריצה מוצרטית קונדסית נהדרת. זה לא היה רק "יפה"; זה היה שחקן המזזה מולו שחקן אחר! קשה לתאר רגע קסום מן הרגע שבו אחד החושבים הגדולים בהיסטוריה כורת ברית עם מוח של ציפור.

לאמיתו של דבר, עדיין איננו יודעים הרבה על מוחם של זרזירים. 225 שנה אחרי מותו של מוצרט, הבנתנו המדעית רק מתחילה לפענח את גופו ואת התנהגותו המורכבים של המין הזה. רק לאחרונה גילינו כי קיימת צורה מוזיקלית יציבה באחד מטיפוסי שירת הזרזיר. המבנה פתוח דיו לווריאציות, ולכן שירתו של זרזיר אחד לא תדמה אפילו לזו של שכנו; ובכל זאת כל הזכרים המחזרים מארגנים את שירי האהבה שלהם ברצף בן ארבעה חלקים המורכב משריקה, סלסול, נקישה וצווחה.

כל זרזיר פותח בסדרה של שריקות נשנות, מעין הקדמה נשפנית. אחר כך נוצות צווארו מתחילות להסתמר ולהתנפח, והוא טווה שורת פיסות מוזיקליות טרופות – לפעמים רק עשר, לפעמים אפילו 35 – הנאספות לכדי מנגינה יורדת. חלק מן הפיסות הללו הוא מפלח ממינים סמוכים (או ממכסחות דשא, או מטלפונים סלולריים). כאן, בפרק השני הזה, "מ-נצ-נץ" פוגש את צ'אקרצ'אקר, את גלאי העשן ואת הבי ג'יז. מכאן הזרזיר דוהר מבלי לעצור אל החלק השלישי – סולו הנקישות הקצבי. הוא משגר ממקורו תקתוקים סינקופיים בפרסטו של עד 15 נקישות לשנייה. אז הוא חותם בפינאלה פורטיסימו של צרחות חדות, רמות מספיק כדי להעיר את השכנים משנתם.

שירת ארבעת הפרקים הזאת עשויה להימשך דקה שלמה, ובסופה הזרזיר משתתק לרגע. יש אפילו ציפורים שמשתחוות לסיום.

כמעט כל זרזיר מחזר בטבע מציית לתבנית זו. ארבעת הפרקים יכולים להיקלט בבירור גם באוזן אנושית, אם נקשיב היטב. מכיוון שהציפור מסוגלת לתייק במאגר השירים שלה צלילים אקראיים רבים כל כך, מגוון הווריאציות על צורת השיר של הזרזיר הוא אינסופי, ובניגוד ליצירותיהם של מוצרט וחבריו – כאן אין שום מקצב, סדר או סולם ברורים המכתיבים את מעברי הזרזיר מפרק השריקה לפרק הסלסול או מן הנקישות לצווחות. הוא יכול לעשות ככל העולה על רוחו בכל אחד מן החלקים, ולהתמיד בו כמה שירצה. הנקבה המחוזרת נהנית משני תענוגות נפרדים: היא יכולה להישען על המבנה המוכר של השיר, אבל היא גם יכולה להאזין לסגנון החופשי בתוך כל פרק, המבטא את מחשבתו הייחודית של מאהבה.

עקב נטייתו של הזרזיר לספוג צלילים, שירתו אינה מלודית אלא רחבת יריעה. העולם נשפך לתוך המוזיקה שלו; האמיתי פוגש בכפייתי, העליז מתנגש בנפוח. יצירותיו של המין הזה שמחות ומכוערות וצורמניות ואלוהיות. ואף ששירת הזרזיר צפויה פחות מזו של התחמס או של העפרוני, היא בשום אופן איננה בוטחת פחות משירתם.

הגם שאנו יודעים את כל הדברים האלה על יצירתו של הזרזיר, התהליך המנטלי שמייצר את בחירותיו – החומר האפור המאפשר לזרזיר לחבר את שירו ודוחק בו לגוון במנגינותיו – נותר מסתורי. גם כעבור אלף שנות חיפוש עדיין איננו מצליחים להבין היכן במוחו של הזרזיר נולד השיר. התהליך כולו עשוי להיות תולדה של תפקוד מנטלי שפשוט אינו קיים אצל בני אדם. או לפחות אצל רובנו.

מוחו של מוצרט מסתורי לא פחות מזה של הזרזיר. הוא מעולם לא נותח לאחר מותו, והשושלת הגנטית שלו נחתמה בשניים מבניו ששרדו את שנות ילדותם. בשנת 1801 טען קברן כי חשף את גולגולתו של מוצרט, אבל טענתו לא הוכחה מעולם. את מאתיים השנים האחרונות בילינו אפוא בניסיון לנחש מה התרחש בראשו של מוצרט; וכל עוד מתנגנות בלי הרף יותר מ-600 יצירותיו, תמיד תתקיים בנו השאיפה להבין אותו. נוכחותה המתמדת של המוזיקה שלו בחיינו, מן הלחן שלו ל"מנצנץ כוכב קטן" ועד לרקוויאם, דוחפת אותנו להמשיך ולתהות.

התפיסות הישנות של מוצרט כילד נצחי או כמי שקיבל מתת אלוהית התפוגגו במרוצת השנים, הודות למחקרים ממוחשבים של כתבי היד שלו, המראים תיקון אחר תיקון שכל אחד מהם שורבט על הדפים בדיו שונה. היום אנחנו יודעים שמוצרט כתב טיוטות והתאמן לכל אורך הקריירה. הוא לא סתם פלט מוזיקה; רעיונות מוזיקליים התפתחו בראשו במשך עשרות שנים.

אף שאנחנו מבינים היום טוב יותר את היקף מאמציו, קשה להתעלם מקלות הדעת הפוחזת שאפיינה אותו, הן במחברת התווים הן מחוץ לה. רבים תהו מדוע מוח שנטה כך לשלמות חתר באותה נחישות לוונדליזם. מוצרט אהב לפטפט, לשחק, לזעזע. מי יכול, למשל, לדמיין את באך או את בטהובן מזנקים מכיסאם כמו מוצרט באמצע קונצרט, ומבצעים סלטות באוויר בעוד הסולן מנגן אלתור משעמם על נושא מתוך נישואי פיגרו? ולא סתם מפריעים לביצוע כושל, אלא מייללים כחתול מנגינה נגדית?

קו של וולגריות נמצא גם בכמה מנגינות קונדסיות, אשר רבות מהן חוברו במקביל ליצירות המופת שלו. למעשה, בין יצירותיו של מוצרט יש דואט המבוצע בלילות חתולים. באותה שנה שבה כתב את היצירה המזהירה פנטזיה מס' 1 עם פוגה הוא חיבר גם קאנון לשישה קולות רוגעים החוזרים שוב ושוב על המילים "שק לי בתחת". קאנון נוסף מאותה תקופה נפתח במשפט "לילה טוב" בכמה שפות, ואחריו שירת "פוי פוי!" ושורה גסה על חרבון במיטה.

בשבתו הרחק מן הפסנתר השתעשע מוצרט במילים במיומנות לא פחותה, כפי שמעיד להגו הרבי-לשוני במכתבים דוגמת זה שכתב לדודניתו:

דרעק! – דרעק! – אה, דרעק! מילה מתוקה! – דרעק! – לפֶשֶק! גם טוב! – דרעק, לפֶשֶק! – דרעק! – לֶק – אה מתחשק! – דרעק, לק! – מה טוב! – דרעק, לפֶשֶק, ללקק! דרעק לפֶשֶק ודרעק ללקק!

יש הסבורים כי מוחו המסתורי של המאסטרו לקה בתסמונת טורט, או לכל הפחות בהפרעת קשב. אפילו גיסו תהה שמא "קלות הדעת השטחית [של מוצרט] כיסתה על מתח פנימי", באמצעות ערבוב בין "הרעיונות המוזיקליים השמימיים שלו ו... התפרצויות פתע של

גסויות נדרשות". אבל עמדה זו מניחה, אולי בפזיזות יתר, שלולגרי לא היה חלק ברעיונותיו השמימיים.

הגם שהיום אנחנו יודעים שמוחו של מוצרט לא קיבל מסרים מאלוהים, רבים עדיין מתארים אותו כמעין מאוזוליאום של צלילים טהורים בלבד. אבל אולי הוא נזקק לפול גם יחד – לולגרי ולטקסי, לתווים הנכונים וגם ללא נכונים, לרבות אלה שנשרקו בזיוף של חצי טון? אדם המחפש בכפייתיות אחר הצליל המושלם עשוי להתייגר גם עם סטיות מן השלמות. ואולי מוצרט השתעשע בתווים שגויים ובמילים גסות, בשפות זרות ובשטויות, פשוט כדי לאגור את כל אמצעי הביטוי האפשריים, כשם שהזרזיר המצוי אוגר כל צליל אפשרי כדי לשיר?

בשלב מוקדם מאוד בחייו, כשהיה עדיין ילדון גאון שניגן בעיניים קשורות עבור בני האצולה, ההתחכמות המשובחת ביותר של מוצרט הייתה משחק אלתורים שבמידה רבה אפשר לראותו כקרב ההיפ-הופ של המאה השמונה-עשרה. מלחין חצר או מישוהו אחר מקרב המומחים היה מנגן שורת בס פשוטה בפסנתר, ומוצרט היה מאלתר מעליה מלודיה – לפעמים בצירוף הרמוניה או קונטרפונקט. ואז יריבו המבוגר בהרבה היה משיב במלודיה שונה, ומוצרט היה מעבד אותה, וכך רצוא ושוב, עד שקורא התיגר היה מרים ידיים. מוצרט הקטן מעולם לא נכנע, וקהלו המלכותי התענג על העיבודים המאלתרים הללו לחוקים המוזיקליים. כך גדל מוצרט – ברדיפה אחר מלודיות שהתעופפו סביבו, בצייד כל הדרכים שבהן תווים עשויים להתגלגל למשהו אחר. מאחר שכושר ההמצאה שלו שימש למשפחת מוצרט מקור הכנסה, אפשר לראות בקולטנים הפתוחים של וולפגנג כושר הישרדות מוזיקלי. הודות ליכולת קישור עילאית שזוהתה רק לאחרונה, גם הזרזירים מחוטים לקליטה. מדענים המסתמכים על הדמיות ויראיו טוענים שגופם של זרזירים מתעופף במצב "קריטי" תמידי, שבו כל הקולטנים הפיזיים שלהם, עד לרמת התא ואולי אף עד לרמת החלבון, מכווננים לקלוט תנודות חדות המתרחשות סימולטנית בתוך הקבוצה. הקשר הזה, הניכר בהמון הזרזירים המתעופף – צולל, מסתבסב, מתפתל לתוך עצמו בין שמיים וארץ – מצוי כבר מעבר לתחום הביולוגיה ויותר בתחום הפיזיקה. זרזיר בתעופה יכול להיות קריטי כמו מפולת שלגים, כמו אטום שמקוטב במגנט, כי כל גוף מחזיק בתוך עצמו את דיווחי הגופים הסמוכים לו ואת הפוטנציאל של כל הגופים הללו. אך כאמור, אין זו אלא תיאוריה. פעולתם של הזרזירים היא מעבר ליכולת ההבנה שלנו, והראיות שיש לנו בעניינם חלקיות. אף שהזרזירים חיים סביבנו זה אלפי שנים, אנחנו עדיין מגששים אחר שפה שבה נוכל לדבר על היבטים מסוימים בחייהם.

ייתכן שמוצרט החזיק את כלוב הזרזיר שלו בחדר הביליארד, שבו הלחין לעיתים קרובות. או שאולי העמיד אותו בחדר השינה, שבו ישב תכופות עם קולמוס ומחברת במקום לישון (הן לאיש והן לציפור הייתה נטייה לשיר בשעות שבהן שאר בני הבית ישנו). אבל יהיו אשר יהיו הסדרי המגורים, הציפור חיה עם מוצרט במשך 36 מן החודשים הנמצאים ביותר

בקריירה שלו. הפורטה־פיאנו של המאסטרו הוסע הלוך ושוב מחדר המוזיקה שלו החוצה, אל אולם המְהַלְגֵרוֹבָה, לעוד קונצרט בסדרה למנויים. במכתב שכתב ליאופולד מוצרט הוא התלונן שהבית של בנו הומה 24 שעות ביממה בערב־רב תוסס: תלמידים, קבוצות שעורכות חזרות, ג'אמים שטותיים בשעות הקטנות של הלילה. הרעש שייצרו היה בלתי פוסק ומחריש אוזניים. מוצרט, כך מספרים, שנא לשהות ביחידות, אפילו בזמן שעבד. ובשלוש השנים הללו הוא בהחלט עבד.

מעל שישים יצירות נכתבו בדירה היקרה בדומגאסה בתוך פחות משלוש שנים. בחדרים הללו נבנה הקונצ'רטו לפסנתר כפי שאנו מבינים אותו עד היום. רביעיות היידן הושמעו שם לראשונה. שם החלה כתיבתה של סימפוניית יופיטר ושם הסתיימה כתיבת פיגרו. ובצד היצירות כבודות המשקל הללו נכתבו שם גם כמה מן הפזמונים הקליטים ביותר ברפרטואר של מוצרט: הפתיחה המרחפת של קונצ'רטו לפסנתר מס' 21 והמרורחים המלכותיים ברומנצה של סרנדה מס' 13 לכלי מיתר. ייתכן שמלודיות שהאנושות שורקת זה מאתיים שנה התחילו כמשחק מסירות בין גאון לזרזירו.

ואין ספק שאם רק נוגנו בטווח שמיעתו, הזרזיר של מוצרט אכן חירב את המלודיות האלמותיות הללו. מוצרט היה מעבד ומלטש אותן עד שהבריקו, ואז הציפור היה משיב אותן מהופכות, בחצי המהירות ובמקצב מוכפל, ומצפצף תו מעבר שולי יחיד במשך חמש שניות תמימות. לא קשה לדמיין את מוצרט מעריך שיתוף פעולה מן הסוג הזה, לאור העובדה שבילה חלק גדול כל כך מן התקופה בפנייה אל "ציפורי שיר" כאלה ואחרות: הזרזיר היה עוד מוזיקאי שהזרים רעיונות למוחו של מוצרט – כמוהו כמו היידן, או בכירי הכנרים של וינה, או גיסתו זמרת הסופרן הגבוה בעלת המנעד המדהים. בין כל הדיוות, המלחינים והווירטואוזים, הזרזיר ישב בתוך כלובו אבל הרחק מחוץ לקופסה הקלאסית, נכון לבלוע כל קול שהוצע לו ולפלוט בחזרה חתיכות משונות בהתלהבות זרזירית.

דמיינו שעת הלחנה השכם בבוקר, כשכלוב הזרזיר עומד בסמוך לקליד השישים. מוצרט מתעופף אל תוך החדר, מיד אחרי שהתלבש, ומעצב השיער שלו מזדנב מאחוריו, אווז עדיין בקצה צמת הפאה של המאסטרו, כמו בעליו של כלב אחוז עווית.

הציפור זעה בכלובה כשמוצרט בועט בספסל הפסנתר לאחור וגוהר מעל לקלידים. הוא מוכרח לשלוף כבר את הנושא שמרחף בראשו זה כמה ימים. הוא מוצא את הטוניקה – סול רענן – ואז מרקד בינו ובין הקווארטה שמתחתיו. אז הוא הופך את נתיבה של המלודיה ומריץ אותה מעלה, קופץ אל הדומיננטה באַרְפֶּג'וֹ שהולם באוקטבה הבאה בסימן קריאה מנהימי:

עטו של מוצרט בקושי מצליח לעמוד בקצב; ביד אחת הוא כותב ובשנייה מנגן את המלודיה על הקלידים. צלילי האקספוזיציה מתעופפים אל נייר התווים וניתזים עליו בעליזות, כפי שמכתיבה תבניתם, אך לפתע בוקעת מן הכלוב נפיחת צלילים מקרטעת, הסותרת את מרוץ הקלידים המרויק: **בום-בום-בום-ביזיט?-בָּררררפ?-שק לי בתחת-בָּאאו!**

מוצרט פונה אל הציפור, והיא מתקרבת אל חזית הכלוב ונועצת בו עיניים. זרזירים מגיבים לקשר עין עם בני אדם טוב יותר מרוב היונקים המוחזקים כחיות מחמד; הם יודעים כשמביטים בהם ואינם חוששים להישיר מבט חזרה. לצד תגובתם העזה למגע, זו אחת התכונות העיקריות שמאפשרת קשר עמוק בין זרזירים לבני אדם, כי גם אנחנו אוהבים קשר עין. אורניתולוג אחד כינה את הזרזיר "כלב לעניים", בזכות יכולתו להתחבר ולהביע נאמנות. והקול מסייע לחיבור הזה; מה טוב יותר מדואט לחיזוק הקשר?

מוצרט פותח את הכלוב והציפור מתעופפת אל זרועו, צווחת את אותו הרצף שירד מהפסים (בום-בום-בום-ביזיט?-בָּררררפ?-שק לי בתחת!) ומדלגת במעלה שרוולו. האיש נאנח וממשיך לכתוב, והציפור ממשיכה לשחק ולגהק ולברדק את כל העסק. והנה כעת, כעבור מאתיים שנה, לא עובר יום מבלי שמישהו בעולם ינגן את התוצאה: הפרק הפותח של סרנדה מס' 13 לכלי מיתר, הידועה יותר בשם מוזיקת לילה זעירה. שימו לב איך אחרי האקספוזיציה המנגינה צוללת צלילה מסוכנת לרה מינור לפני שהיא חוזרת להתקדם בסולם מזירי חדש. כאילו למשך תיבה אחת מהירה שר קטן לחש משהו מזעזע באוזנה של המלודיה.

שימו לב גם ליצירתו הזדונית של מוצרט בדיחה מוזיקלית, שנכתבה כמעט במקביל למוזיקת לילה זעירה המושלמת, וכנראה על אותה מקלדת עצמה. הדיִבְּרטימנטו הזה אמנם חכם יותר ופחות וולגרי מ"שק לי בתחת", אבל הוא מייסר כפליים – פרודיה בלתי נלאית בת 23 דקות תמימות על כל תחבולות המוזיקה הקלאסית. התווים רצים כמו שוטרי סלפסטיק במעלה הסולם ובמורדו. התפתחויות מוזיקליות צונחות כמו שורת מחץ שאפשר לראות אותה מרחוק. וכל אחד מארבעת הפרקים המתישים מציג מפולת עליזה, צרימה חלודה ובוטה שמרסקת את הנדושות המענה של הבדיחה. המפולות הללו נשמעות כמו שורות של דיבור זרזירי: הן הסול־דיאזים שהציפור שרקה למוצרט בחנות, מורמים אל שיא של רוח שטות וירטואוזית.

בפרק המינואט, הקרנות חוזרות על נושא בתווים שמרוחקים חצי טון מן הצליל הנכון, כנביחת כלבים. באדאג'ו הוויולות מסלסלות את הסולמות שלהן בקצב כפול, כמו שריקת קומקום בלתי נשלטת. מפולת הזרזירים המשוכחת ביותר מגיעה בפרק האחרון, שבו אותם ציוצים מדלגים חוזרים שוב ושוב, כהתרסה כלפי הנצח, עד שהמאזין מפלל שזה ייגמר כבר. אבל כשמוצרט מוצא סוף סוף את הפינאלה (השבח לאל), הוא אינו מסיים בהתיישרות על הטוניקה אלא בהתנגשות בין כל הכלים, שעוצרת את הפרק בחריקת בלמים. סיום פחות

קלאסי מזה לא תמצאו כנראה בתקופה הקלאסית כולה. בתיבה האחרונה, הכלים מנגנים שלושה אקורדים בשלושה סולמות שונים! התוצאה נשמעת כאילו נגני הקשת מיידים את כליהם מבעד לחלון:

שם, באותו מגרסה אנכית של תווים שגויים, אפשר כמעט לשמוע את הזרזיר על כתפו של מוצרט, מטה ראש, אולי אפילו מלשלש, ומקשקש: "זה היה-ביזוט!-שק לי-צ'אקצ'אקור בום-בה-בה-בה-בההה!-יפה!!!"

*

ב-1787 דירת הפאר של מוצרט נעשתה סוף סוף יקרה מדי, והמשפחה עברה להתגורר בהאופֶּטְשְׁטְראָסֶה, בשכירות שעלותה הייתה עשירית מזו של המעון הקודם. למרות הצפיפות, מוצרט לא נטש את הציפור. אנחנו יודעים זאת משום שמוצרט עשה עניין גדול ממותו של הזרזיר כעבור כמה חודשים.

באותו יום של ראשית יוני, בית מוצרט החדש אירח תריסר אבלים מחופשים בתלבושות מחוכמות – נוצות ענק ומניפות מנוצות, או אולי מסכות שחורות עטורות מקורים. האורחים שמעו תחילה קינה שנכתבה להרכב מוזיקה קאמרית (בעיבודו של מוצרט), ואחריה המאסטרו קרא אלגיה קצרה שכתב לזרזיר שלו.

בשירו, מוצרט מדמיין את "הטיפשון הקטן", שאינו מודע למותו, מביט מטה אל מוצרט ושורק בחיבה. כעת, כשהוא למעלה בשמיים, הציפור מזמר להנאתו, כהרגלו. עד הבית האחרון, הציפור כבר שר מספיק כדי לשכוח את שותפו-בעליו. וכעת המאסטרו נותר לחרוז לבדו בעולם (אמנם כאשף, מתרברב מוצרט).

אין לדעת מדוע תכנן מוצרט את הלוויה המטורללת הזאת. אין כל ראייה לכך שהתאבל אי־פעם באופן דומה. השיר והקינה וטקס האשכבה כולו היו עשויים להיות פרודיה על התאבלות – מוצרט מעולם לא החמיץ הזדמנות למסיבות מוזרות או למהתלות משובחות. מנגד, ייתכן גם שהצטער באמת, שהרי היה חובב בעלי חיים ידוע. אבל מדוע התאבל פומבית על זרזיר המחמד שלו ולא על אביו־מוליידו, שמת בלי שום טקס והדר בזלצבורג שבוע אחד קודם לכן?

לוויית הזרזיר, כמו רכישתו שלוש שנים לפני כן, היא פיסה לא מפוענחת אחת מני רבות בחיי מוצרט. כמעט כל הביוגרפים שלו מציינים אותה בין המוטי שאלות אחרות, שאותן הם שורקים אל הריק בידעה שלעולם לא ייענו: למה לקנות ציפור? למה לקבור אותה ולא את אביך? למה מעיל אדום? למה משחקי מילים? למה תווים רבים כל כך? למה סרנדה היום ובדיחה על תחת למחרת? האם אפשר בכלל להיקשר ליצור חי רק בזכות הקול שהוא מפיק? אנחנו לא יודעים, לא יודעים, לא יודעים.

כי הרבה כל כך נותר בלא מענה כאשר אדם נופל מן השמיים וכותב את דון ג'ובאני. או כשאנספור יצורים זעירים מתרוממים אל על במשק כנפיים רועם ומכסים על השמש. כאשר 500 זרזירים צונחים בדממה ממעל לתוך בריכות רדודות. כשגאון קונה ציפור שיר משום שלמרות חייו הרועשים, משהו עדיין חסר לו.

ועוד מסתורין אופפים את הגאון הנופל למשכב בשנתו ה־35. כעבור שבועיים ידיו ורגליו מתנפחות, והוא מאבד את ההכרה שוב ושוב. הנשים סביבו מתייפחות, אבל הוא אינו יכול שלא להתלוצץ; אינו יכול שלא לזמר. רופאים מקיזים את דמו, דוקרים בכשרו, יכולים רק לנחש מה קורה בתוכו. ואז הוא משלח מחדרו את קנרית המחמד שלו, ובכנין של הנשים סביבו גובר. כי אם גירש את הציפור, הן יודעות לבטח דבר אחד: הוא איבד תקווה.

בחוץ, הלאה במורד רחוב האופֿשֿטְרַאָסֶה, מבוצעת כעת האופרה המפורסמת ביותר של הגאון. ברגע מסוים הוא אומר לאשתו שהוא שומע את זמרת הסופרן מטפסת לתו הגבוה ביותר בארֿיֶה שלה. בפינאלה של האופרה הזאת, צייד ציפורים עולה לבדו לבמה. הוא מכוסה בנוצות ושואל את נפשו למות. הוא שר שורת ציורים קצרים – "פֶּה! פֶּה! פֶּה!" – ומסתובב בדיוק בזמן כדי לראות את אהובתו בוקעת מאחורי הקלעים. בעודה רצה, מבטיהם משתלבים והיא נדה לו בראשה הקטן, המנוצָה, ומחזירה לו "פֶּה! פֶּה! פֶּה!" משלה.

